

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук Філіпович Людмили Олександрівни на дисертацію Мокієнко Михайла Михайловича «П'ятидесятництво: особливості богословської та соціальної ідентифікації», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я

Дослідження Михайла Мокієнко - давно очікувана подія в науковому світі. Досі ми не мали такої розгорнутої і цілісної картини одного з найпоширеніших християнських рухів, яким є п'ятидесятництво, маючи понад 500 млн. послідовників по всьому світу. Цей феномен вже привертав увагу дослідників, але тільки з огляду на його історію в українському контексті. Здійснений аналіз цього явища в 6-му томі десяти томної "Історії релігії в Україні" на якийсь час задовольнив інтерес науковців до цього пізньопротестантського напрямку, але нерозкритими залишилося багато питань. Сам феномен п'ятидесятництва там і тоді так і не отримав відповідного висвітлення в усій його повноті. І тільки завдяки комплексному і глибокому аналізу, здійсненого дисертантом, ми можемо скласти системне уявлення про особливості богословської та соціальної ідентифікації п'ятидесятництва, проникнути в глибину і багатоманітність цього явища. Давно працюючи в обраній тематиці, М.Мокієнко нарешті узагальнив свій доробок, довівши, що бурхливий поступ п'ятидесятницького руху, а також поширення п'ятидесятницьких практик в сучасному християнстві, є достойним об'єктом не тільки історичного, але й богословського, філософського, релігієзнавчого дослідження.

На відміну від Заходу, де вже акумульовано значний академічний доробок у цьому напрямі і який вводиться дослідником до українського наукового поля, вітчизняна наука лише зараз починає осмислювати феномен пентекостелізації, яка характеризує розвиток світового християнства останніх півстоліття. Тому не можна не вітати запропоновану дисертацію, яка з однаковим успіхом може бути захищена як у нас, так і за кордоном, як з богослов'я, так і з релігієзнавства. І це тому, що вона відповідає тим вимогам, які висуваються до наукових робіт вищої кваліфікації.

Переконливо виписуючи актуальність свого дослідження, автор демонструє чудове знання загальносвітових трендів, загальних тенденцій в розвитку світового християнства, зокрема п'ятидесятництва. Автор добре обізнаний із інтенсивним розвитком п'ятидесятницьких течій в українському контексті. Безумовною спонукою для звернення М.Мокієнка до даної теми стала й невідповідність радянських та пострадянських шаблонів та кліше про маргінальність вірян в п'ятидесятницьких громадах, девіантність їх поведінки, суспільну індиферентність, обумовлену гострими есхатологічними очікуваннями. Автор переконано доводить, що представники вітчизняного п'ятидесятництва демонструють не лише прагнення задовольняти релігійні потреби чи здійснювати місіонерську діяльність, а є соціально активними, провадячи здебільшого системну діяльність спрямовану на перетворення й цілісну трансформацію світу. В цілому, п'ятидесятництво є християнським рухом, який напрозуд швидко розвивається, і сьогодні це вже найбільш чисельна течія в протестантизмі, яка об'єднує безліч деномінацій та громад.

Відомо, що п'ятидесятництво безпосередньо вплинуло на виникнення харизматичного руху в традиційних протестантських церквах та в католицькій церкві. На основі п'ятидесятницької духовності виникли специфічні харизматичні рухи, які вже несуть на собі яскраву печатку постмодерної духовності. Михайло Мокієнко правильно зазначає, що для п'ятидесятників місія не є зовнішньою функцією церкви, але сама церква мислиться як місійна громада вірних, кожен з яких має апостольське покликання. І якщо у традиційних церквах чи неохаризматичних рухах на свою подібність до апостолів претендують лише святі та лідери, то в п'ятидесятництві така ідентичність мислиться як покликання для всіх. Це складає певний парадокс, бо як на початках християнства апостолами стали рибалки, так і зараз просто люди наповнюють громади п'ятидесятників, але через них відбувається розповсюдження християнства, його корінне практичне оновлення. Усі ці процеси можна назвати новою, п'ятидесятницькою реформацією, яка має власну специфіку та потребує уважного вивчення.

Не має сенсу переповідати всі ідеї та думки, умовиводи та концепції, які запропонував автор науковому середовищу. Його текст багатий і конкретними фактами, і красномовними даними, і глибокими рефлексіями та обґрунтованими

висновками. Ця об'єктивна праця про ідентичність п'ятидесятництва від самоідентифікованого п'ятидесятника може слугувати прикладом неупередженого, критичного ставлення до власної традиції, яку автор пропускає через наукові теорії і власний духовний досвід.

Святкування 500-ліття Реформації, присутність різних церков на теренах України підтвердило наші очікування того, що український протестантизм стає все більш п'ятидесятницьким. Тут є багато причин. Християни, в т.ч. і з різних протестантських деномінацій, шукать більш живого християнства, шукають безпосередніх відносин з Богом, шукають великої інтенсивності духовного досвіду. Особливо це стосується молоді, яка завдяки своєму репродуктивному віку сприяє народженню дітей, які наповнюють церкви. Врешті авторитет п'ятидесятницьких лідерів є високим, що також приваблює віруючих. Крім того, українські християни шукають релігійності, яка була б відкрита до сьогodнішніх західних впливів, але й забезпечувала гнучку контекстуалізацію до місцевих умов. Все це є в п'ятидесятницькому русі.

Існує багато причин богословського і соціального характеру, чому саме п'ятидесятництво активно розвивається у світі та в Україні і чому це потребує своєчасного і цілісного богословського і наукового осмислення. В цьому відношенні дисертація Михайла Мокієнко як ніколи затребувана. Але не тільки п'ятидесятницьким чи загалом протестантським середовищем. Озвучені Мокієнком виклики для п'ятидесятництва корелюються із викликами для православних, католиків, інших віруючих. Виявляється, що у всіх схожі проблеми в епоху глобалізації і секуляризму: яким шляхом йти, яку церкву відбудувати, яких вірних виховувати, чому надавати перевагу – євангелізації та місіонерству чи інституалізації і структуралізації релігійного життя? Багато пропозицій, які надає дисертант п'ятидесятництву, логічно лягає і в канву побудови і діяльності православної церкви, яка мала б пережити «еклезіологічний зсув», займатися «духовним будівництвом», як пише Мокієнко, і опікуватися євангелізацією народу, а не дискусіями щодо назви новоствореною структури.

Важливо відмітити, що у представленій дисертації сьогodні п'ятидесятництво в Україні від етапу історичної саморефлексії переходить до теоретичних узагальнень, до теоретичного аналізу. Але при цьому Михайло

Мокієнко не відривається від ґрунту історичних досліджень. Його теорії у кожному кроці їх побудови підкріплені історичними аргументами. Можна сказати, що методологічно робота виконана на межі філософії та історії, теології та релігієзнавства, використовуючи найкращі досягнення цих дискурсів. Творення діалогічної теології, відкритої до наукового дискурсу в його різноманітті – це важлива тенденція в сучасній українській гуманітаристиці. Якщо якась теологія і можлива в Україні як прийнятна, то саме така – відкрита до релігієзнавства та філософії, а не лише до історії, як це спостерігалось частіше всього у недалекому минулому.

Відмітимо також об'єктивність дослідження Михайла Мокієнко. Часто представники конфесійних течій намагаються перебільшити європейськість своїх протестантських течій, перебільшити ступінь відкритості до світського суспільства, до інших церков. Про такі тенденції, коли бажане видається за дійсне, вдало писала Вікторія Любашенко в статті, спеціально присвяченій цій проблемі. Тому коли Михайло Мокієнко піднімається над конфесійними та теологічними упередженнями, зберігає наукову об'єктивність протягом всього свого дослідження – це позитивна риса, яку ми особливо вітаємо, вважаючи її необхідною для усіх богословських робіт.

Автор заперечує можливість адекватної ідентифікації п'ятидесятництва за допомогою доктринальних концепцій чи церковних структур, а пропонує аналізувати феномен за допомогою притаманної йому христоцентричної харизматичної духовності. Виглядає вдалим підхід до п'ятидесятництва як до руху, для глибшого розуміння застосовується перш за все методологія аналізу християнського світогляду як єдності чотирьох елементів запропонована Н. Т. Райтом. Мова йде про особливе тлумачення біблійних наративів з окремою увагою до оповідей книги Діянь; визнання спільних символів, у якості яких виступають чудеса та «ознаки», а також самі вірні, охрещені Духом; спільні відповіді на основні світоглядно-ідентифікаційні питання, що визначає бачення особливої ролі п'ятидесятництва у загальній історії християнства; визначені практики, що стосуються не лише поклоніння, а й морального життя.

М. Мокієнко переконливо заперечує підхід до п'ятидесятництва як до типового американського явища, яке поширилося світом частково завдяки

активним зусиллям, частково як наслідок пасивного «розсіювання». Окреслюючи регіональні особливості руху, дисертант доводить їх автентичний характер й розглядає феномен Азуза в Лос-Анжелесі не стільки у ролі спричинення формування глобального п'ятидесятництва, скільки у якості одного з маркерів ідентичності руху.

До позитивних рис роботи ми відносимо її велику укоріненість в сучасному богословському дискурсі, який активно розвивається на Заході. Не випадково перший розділ Михайло Мокієнко починає з аналізу найбільш популярного західного п'ятидесятницького теолога Амоса Йонга. Його методологія, яка дозволяє осмислювати ідентичність п'ятидесятництва у його розвитку, дійсно до сьогодні була найпрогресивнішим словом у теології. Її перевагами є акцент на місії та діалозі, на відкритості до нових трансформацій руху. На основі методології Йонга дається нарис головних рис ідентичності руху. Потім Михайло Мокієнко показує, що методологія Йонга не є випадковістю, а весь богословський та духовний розвиток руху робить цю методологію закономірною. І в цей момент можна було б змиритися з отриманим методологічним підґрунтям для дослідження, здійснити дослідження з позицій іманентної критики. Але Михайло Мокієнко пропонує власну богословську методологію, завдання якою – піднятися до критики з позицій більш універсальних. Для цього він використовує методологічні прийоми сучасної богословської герменевтики, яка дозволяє аналізувати не лише тексти. У межах цієї методології як певні мета-тексти можуть аналізувати релігійні традиції, релігійні рухи, релігійні теорії, релігійні практики, весь релігійний світогляд у його діахронічному та синхронічному аспектах.

У другому розділі Михайло Мокієнко аналізує генезу і розвиток п'ятидесятницького руху. Слід сказати, що дослідник відійшов від канонічних схем визнання одного центру виникнення руху, приймаючи зауваги тих конфесійних та світських вчених, які вказали на додаткові центри відповідного духовного пробудження на зламі XIX і XX століть. Також увагу Михайла Мокієнка привертають усі факти, що свідчать про внутрішнє різноманіття п'ятидесятництва на Азуза-стріт. Також у другому розділі Михайло Мокієнко аналізує різноманіття п'ятидесятництва у глобальному вимірі, детально показуючи особливості розвитку руху на різних континентах у різних культурних і соціальних контекстах. Велике

значення надається особливостям різних хвиль п'ятидесятницького руху, зокрема, окремо досліджується неохаризматична духовність. Вставнолюється, що в історії п'ятидесятництва можна виділити не менше трьох хвиль пробуджень, і кожне з цих пробуджень породжувало церкви, які характеризувалися великою різноманітністю. Можна сказати, що п'ятидесятництво – це великий духовний експеримент, який далекий від свого завершення і навіть від певних форм становлення як його як цілісної традиції. Хоча з початку руху вже пройшло більше століття, п'ятидесятництво – це все ще плавильний котел, в якому бурлить і швидко змінюється все – теоретичні схеми, практики, засоби ідентифікації. Важливо, що дослідник стає для нас надійним провідником у всіх цих процесах та показує смисл того, що відбувається від американських міст до африканських сіл.

У третьому розділі аналізуються основні богословські теорії, що визначають риси п'ятидесятництва. Дослідження у цьому розділі Михайло Мокієнко здійснює на основі власної методології та з врахуванням основних діахронічних та синхронічних різновидів п'ятидесятницького руху. Особливе значення надається усім аспектам вчень про хрещення Святим Духом, про говоріння мовами, зцілення, тощо. Здійснений аналіз відрізняється тим, що кожен феномен розглянуто з різних перспектив, і доводиться як наявність певної спадкоємності із попередніми протестантськими течіями, особливо – Рухом Святості. Важливо, що дослідник розпочинає не з релігійного досвіду, особливо досвіду хрещення Духом, а з біблійних наративів, які формують «герменевтичні лінзи», через які сприймається досвід. Чому це так важливо? Звичайно релігійний досвід видається чимось простим і очевидним, таким, із якого походять усі складні релігійні поняття. Але в дійсності, релігійний досвід завжди вже є навантаженим множиною понять, які були сформовані до цього у особистості та у релігійної спільноти. Для богословського сприйняття описів церкви в Новому завіті звичайно характерним є твердження про необхідність певного розриву, оскільки нібито сьогодні церква не може бути такою, як у першому столітті. П'ятидесятництво – це рух, який вважає, що усі харизми церкви, що були у першому столітті, повинні сьогодні бути наявними у церковних спільнот. А це означає, що вірні повинні бути не слухняними виконавцями релігійних обрядів, а бути такими як апостоли – пророкувати, зцілювати, приходити на допомогу всім, хто цього потребує.

У четвертому розділі аналізуються практичні аспекти теології. Перш за все доводиться, що місійність є центральною складовою церковної ідентичності п'ятидесятництва. Місія виявляється глобальним контекстом для вичитування певних наративів з Біблії. Важливо, що досвід хрещення Духом і читання Писання не покликані забезпечити вірного суб'єктивною впевненістю у правоті, а мають на меті спонукання до проповіді та практичного перетворення всього світу. Важливим відкриття четвертого розділу є комплексне доведення екуменічності п'ятидесятницької практичної теології від її виникнення до сьогодні. Відповідно, пояснено, що певні ворожі настрої щодо екуменізму в другій половині ХХ століття були привнесені в п'ятидесятницьку теологію ззовні, від південного баптизму. В цілому підрозділ 4.4. надає широкий матеріал для легітимізації активно участі українських п'ятидесятників в екуменічних процесах.

У п'ятому розділі дослідник надає максимально об'єктивну картину розвитку українського п'ятидесятництва, надаючи критичний богословський аналіз цього розвитку, показуючи певні невідповідності між ідеалом та реальністю. Звичайно, такого роду критичний аналіз може бути здійснений саме богословами, які свідомо наголошують на тому, як повинно бути в ідеалі, на відміну від того, як є у реальності. Михайло Мокієнко намагається довести, що українські п'ятидесятники повинні дотримуватися місіонерського бачення інституційного розвитку руху. Але не може церква перетворитися на місіонерське братство, залишився без уваги необхідність певної ієрархізації та формалізації. Нам видається, що боятися епископізації церкви не потрібно, якщо самі єпископами є лідерами пророчого типу, є загальнонаціональними авторитетами. Не можна зупинити церкву в її розвитку і саме формальне повернення форм демократії у церковні структури не зберігає їх від криз. Але від криз має зберігати прийняття нового типу лідерства, при чому відповідальними лідерами мали б бути всі – від молодих членів церкви до Михайла Степановича Паночка та інших лідерів.

Дисертація наштовхує на активну реакцію, на запитання і дискусію.

1. Наполягаючи на духовності як найбільш характерній рисі п'ятидесятництва, суті його ідентичності, автор ніде не пояснює, що він розуміє під духовністю, але навряд чи це "рух Духу". Бажано прояснювати такі центральні поняття, щоб окреслити предметне і категоріальне поле дослідження.

2. Понятійно незрозумілим є речення "Складовими релігійної ідентичності є об'єднання в громаді вірян усіх тих людей, які...". Бажано було визначити, що автор розуміє під ідентичністю, її складовими, компонентами, напрямками, вимірами, про що йдеться пізніше. Виходячи із робочого визначення релігійної ідентичності, яке дає І.Папаяні і на що спирається автор - як сконструйовану систему уявлень про себе та інших.." - так і напрошується дефініція релігійної ідентичності п'ятидесятників.

3. Філігранно формулюючи пункти новизни, які є фактично екстрактом отриманих висновків, автор не вдається до прояснень йому зрозумілих, а читачу незрозумілих виразів. Це стосується останнього пункту новизни, який потребує редакційної зміни. Читаємо: «Набуло подальшого розвитку вивчення богословської та соціальної ідентичності нелегальних течій п'ятидесятництва, зокрема Об'єднаної Церкви християн віри євангельської». Тут потрібно прояснити, що згадана церква є спадкоємницею нелегального руху, але все-таки інституційно вона виникла пізніше, а тому потрібно було б сказати «Набуло подальшого розвитку вивчення богословської та соціальної ідентичності нелегальних течій п'ятидесятництва, зокрема, тих громад, що сьогодні входять до Об'єднаної Церкви християн віри євангельської».

4. Для повноти і системності роботи змістовно не вистачає окремого підрозділу, присвяченого вітчизняному харизматизму, що розширило б уяву про «рух Духа».

5. Розважаючи над ідентичністю вітчизняного п'ятидесятництва, автор побіжно згадує про події, що стали визначальним ферментом для трансформацій соціальної активності п'ятидесятників та її усвідомлення. Варто було б глибше осмислити участь чималої кількості вірян п'ятидесятницьких церков в Революції гідності на соціальну ідентичність хрещених Духом.

6. Не отримали необхідного висвітлення деякі актуальні для розвитку п'ятидесятництва в Україні теми, напр. особливості розвитку п'ятидесятницької освіти з огляду на виховання лідерських якостей вірних та очільників церков; перспективи розвитку п'ятидесятницького богослужіння тощо, але це можна сприймати як рекомендацію для подальших досліджень автора.

7. Окремі частини тексту потребують редакторської правки, зокр. с.36-38.

Але вказані рекомендації і зауваження не впливають на позитивне сприйняття дослідження М. Мокієнка. Робота виконана на відповідному науковому та методологічному рівні, а її положенні вирізняються потужним потенціалом для подальших досліджень. Загалом поставлена мета досягнута. Робота відрізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, є завершеною самостійною роботою дисертанта. Знайомство зі змістом дисертації, монографією, публікаціями автора та авторефератом дають підставу для загального висновку про те, що робота **Мокієнко Михайла Михайловича «П'ятидесятництво: особливості богословської та соціальної ідентифікації»** є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент

**доктор філософських наук, професор,
завідувач відділу філософії та історії релігії
Відділення релігієзнавства
Інституту філософії імені Г.С.Сковороди
НАН України**

Л. О. Филипович

